

Akademiet for yngre forskere

Til utvalget for akademisk ytringsfrihet

Oslo, 11.11.2021

Akademiet for yngre forskere (AYF) er en tverrfaglig møteplass og forskningspolitisk plattform for yngre forskere, en pådriver for nyskapende forskningsformidling og en attraktiv vitenskapelig debattarena.

Innspill til Utvalget for akademisk ytringsfrihet

Etter oppfordring fra utvalgsleder Anine Kierulf i avisen Khrono, kommer vi her med innspill til Utvalget for akademisk ytringsfrihet. Innledningsvis vil vi gjerne poengtere at et av hovedfunnene til rapporten *Forskerne og offentligheten – om ytringsfrihet i academia*, er at forskere er mest redd for sine kollegaers – og ikke nødvendigvis offentlighetens – reaksjoner. Vi vil også understreke at våre løsningsforslag i all hovedsak handler om institusjonenes ansvar når det gjelder ivaretagelse av den akademiske ytringsfriheten og av ansatte som opplever å få denne truet eller innskrenket. Vi ønsker at institusjonenes ansvar i opplæring, for eksempel i det rettslige rammeverket rundt den akademiske ytringsfriheten, i mediehandtering og SoMe, og «konflikt håndtering» i forskningen generelt, bør styrkes og løftes frem. Det bør også vurderes om akademisk ytringsfrihet skal være en del av forskerutdanningen. Til sammen ønsker vi at forslagene skal bidra til å styrke kulturen for reell og opplevd ytringsfrihet ved institusjonene.

Nedenfor følger fire problembeskrivelser for den akademiske ytringsfriheten, samt våre forslag til løsninger.

1) Midlertidighet

Problembeskrivelse: AYF er bekymret for at midlertidighet og usikre stillingsforhold skaper en «nedkjølingseffekt» som både direkte og indirekte rammer unge forskeres akademiske frihet og dermed også deres ytringsfrihet. Gitt den økende andelen unge, midlertidige ansatte i norsk academia, og at mange av disse i tillegg er internasjonalt ansatte som kan ha svak tilknytning til andre aktører (som fagforeninger) i det norske samfunnet enn egen arbeidsgiver, så kan både den reelle og opplevde akademiske ytringsfriheten svekkes. Det er et grunnleggende skifte på gang i academia hvor mange av landets akademikere har en usikker arbeidssituasjon og dermed potensielt kan vegre seg for eller avskjæres fra å utøve sin akademiske ytringsfrihet. Dette kan føre til at færre våger å knytte karrieren sin til å forfølge upopulære problemstillinger som møter motstand i offentligheten, hos myndighetene eller i næringslivet, at færre sier ifra om uheldige forhold inkludert diskriminering ved egen institusjon, og at færre melder fra om uetisk forskningsmetoder de selv observerer. Med andre ord, midlertidige og yngre forskere har mindre makt på arbeidsplassen, er prisgitt nettverkene sine og har ikke «råd» til å havne i konflikt ettersom konsekvensene av «upopulære» ytringer vil være langt større enn for faste ansatte. Samfunnet kan derfor gå glipp av mange viktige stemmer i det offentlige ordskifte fordi en viktig forskergruppe unngår å fremme krevende problemstillinger.

Løsningsforslag: AYF foreslår å opprette et ombud for akademisk ytringsfrihet. Ombudet kan være på nasjonalt nivå, eller opprettes ved institusjonene. I tillegg foreslår vi grundig opplæring av alle ledere ved forskningsinstitusjoner i akademisk ytringsfrihet, inkludert hvilken trygghet prinsippet gir akademisk ansatte. Videre bør institusjonene opprette et operativt apparat som igangsettes med en gang noen forskere opplever trusler og/eller innskrenkninger. Dette kan eksempelvis være støtte ved tiltakende hets i sosiale medier, vurdering av hva som evt bør politianmeldes, mediestøtte ved hyppige medieoppslag, osv. På denne måten kan institusjonene legge til rette for akademisk ytringsfrihet, og å verne denne mot trusler, inngrep og lignende.

Akademiet for yngre forskere

2) Eksternfinansiering

Problembeskrivelse: Dette sakskomplekset henger uløselig sammen med midlertidighetsproblematikken skissert over, all den tid eksternfinansiert forskning skaper midlertidighet (og særlig den typen som ikke slår ut på midlertidighetsstatistikken: rekrutteringsstillinger som PhD- og postdoktorstillinger). Likefullt mener vi at eksternfinansiering kan bidra til en nedkjøling av hvordan den akademiske yringsfriheten utøves i praksis også for faste ansatte i forskerstillinger ved universiteter, høyskoler og forskningsinstitutter. Grunnen til dette er at det er svært få midler som ikke krever en direkte relevans for forvaltningen og/eller næringslivet eller andre interessegrupper. For å sikre den kortsiktige samfunnsnytt, ønsker for eksempel Norges forskningsråd i flere av deres utlysninger av «brukere» skal være involverte allerede i utforming av prosjekter og formulering av problemstillinger. På tross av at dette kan være forståelig sett fra et samfunnsperspektiv, hvor det også ofte vil det være overlappende interesser og felles mål, mener vi at slike krav har noen prinsipielle implikasjoner for akademisk frihet og yringsfrihet som er lite diskutert.

Blant annet påpekes det at faste stillinger ved universitetene har ca 50% fri forskning, men hvis denne tiden går med til prosjektutvikling- og ledelse som innebærer bindinger av ulik art, går det nødvendigvis ut over grunnforskningen. På tross av at ansatte i faste stillinger i universitets- og høyskolesektoren, i motsetning til midlertidige, kan tenke mer langsiktig og sitter trygt i sine jobber tross evt motstand i en periode, så kan også slike bindinger bidra til en endring i orientering (visse spørsmål blir aldri stilt) av både bevisste og ubevisste årsaker. Dette kan ha implikasjoner for den akademiske yringsfriheten, all den tid direkte eller indirekte styring av forskningen påvirker forskernes handlingsrom.

Denne utviklingen er enda mer prekær i instituttsektoren. Enkelte forskningsinstitutter har en basisfinansiering på kun 15 prosent, og er dermed fullstendig avhengig av å hente inn eksternfinansiering, enten det er gjennom NFR, EU-prosjekter eller oppdragsforskning. Da kan det fort bli et problem at så mye av NFR-prosjektfinansieringen krever brukerpartnere, ettersom dette enten direkte eller indirekte legger bindinger på utformingen av forskningsprosjektet, da forskningsidéen skal «selges inn» til brukerpartnere og aktører. (Slik Lars Gulbrandsen fra FNI påpekte i debatter tidligere i høst så er dette noe som gjør at kritisk samfunnsforskning får vanskeligere kår). I instituttsektoren kan konsekvensene bli store både for den enkelte forsker og for instituttet i sin helhet hvis eksternfinansieringen svikter, dermed blir enkelte problemstillinger ikke adressert. AYF mener det er helt essensielt at vi kan ha kritisk, uavhengig forskning på samfunnet både på universitetene og i instituttsektoren.

Løsningsforslag: AYF etterlyser mer midler til nysgjerrighetsdrevet forskning relativt til den brukerorienterte forskningen. NFR og KD bør analysere effekten av brukerorientering på graden av reell akademisk frihet og yringsfrihet, og/eller gjøre en kartlegging av hvordan denne problemstillingen oppleves blant forskere i Norge.

3) Press fra eksterne interesser

Problembeskrivelse: De siste årene har vi sett eksempler på at interessegrupper i samfunnet, særlig større private næringsaktører f.eks. innen oppdrettsnæringen, har angrepet enkeltforskere og fagmiljøer på grunn av ufordelaktige funn. Dette er en type press mot akademisk yringsfrihet som er svært intenst å bli utsatt for, og som kan ha en sterk nedkjølingseffekt. AYF mener at en ikke bør undervurdere hvor usymmetrisk situasjonen kan bli når en interesseaktør med god økonomi og profesjonelle advokater sikter seg inn mot et forskningsmiljø. De færreste – hverken individuelle forskere eller forskningsgrupper per se – er hverken forberedt eller rustet for et slikt ytre press. Relaterte eksempler på forskere som kan oppleves sterkt press fra eksterne interesser og/eller i offentligheten er kjønnsforskere, migrasjonsforskere, myndighetsforskere (særlig på områder som nasjonal sikkerhet og konflikt), klimaforskere og forskere som studerer ytre høyre og andre former for ekstremisme.

Akademiet for yngre forskere

Løsningsforslag: AYP foreslår at alle institusjoner har en handlingsplan for hva de skal gjøre dersom enkeltforskere eller fagmiljøer blir utsatt for press og kampanjer, enten gjennom offentlig debatt eller juridiske krav. Dette kan med fordel ses i sammenheng med forslaget om et eget ombud over. Institusjonene må ha beredskap for advokathjelp, mediestøtte, administrativ støtte f.eks. ved innsynskrav og tett profesjonell oppfølging av dem det gjelder for å sikre at byrden bæres av den akademiske institusjonen, ikke av enkeltpersoner som står oppe i det. Institusjonene må stå klare til å bære byrden når den akademiske ytringsfriheten kommer unner press i praksis – og alle ansatte må vite om at det er slik det skal være, for den vissheten vil i seg selv bidra til å unngå en nedkjølingseffekt.

4) Avgrensning

Problembeskrivelse: Det er uklart hvem den akademisk ytringsfrihet dekker, og ikke. Hvem omfattes av den akademiske ytringsfriheten? Gjelder det kun ansatte ved akademiske institusjoner (UH-sektoren), og hva hvis forskere får sin ytringsfrihet truet etter at ansettelsesforholdet har opphørt? Hva med forskere som jobber i institusjoner som ligger innunder forvaltningen (f.eks. FHI og Havforskningsinstituttet)? Hva med selvopprettede institutter som utfører utredninger og generelt analysearbeid (f.eks. Cecilie Hellestveit ved Folkerettsinstituttet) – og i så fall, hva med konsulentselskaper eller andre analysebyråer? Hva med forskere som er innleid av næringsaktører, som oppdrettsnæringen eller oljenæringen? Gjelder den alle med PhD, eller i forskerkode-stillinger? Hva med PhD-stipendiater på offentlig/privat sektor PhD-løp? Kort sagt – hvem kan påberope seg akademisk ytringsfrihet, og hvem blir beskyttet av den – og ikke?

Løsningsforslag: Utvalget vurderer grenseoppgangen for akademisk ytringsfrihet og hvilke implikasjoner ulike definisjoner vil ha, både for ulike grupper og for håndhevelsen av selve prinsippet.